

Izabela BAWEJ

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Związki frazeologiczne jako źródło błędów w kontekście językowego obrazu świata (na materiale języka polskiego i języka niemieckiego)

Abstract:

Phraseological units as a source of errors through a culture-specific segmentation of the extralinguistic reality (In Polish – German comparison)

Phraseological units are an integral part of foreign language teaching. The present paper is an attempt to improve and describe the state of selected errors made by learners when they use idioms as fixed and restricted word combinations in language. The aim of the paper is to explain selected errors in written texts produced by learners of German as a foreign language in the neophilological education. It is argued that the use of the mother tongue with the lack of knowledge of the foreign cultural background is the reason for the lexical errors when producing phraseological units in a foreign language. Errors are made because learners have not acquired sufficient linguistic and cultural knowledge to produce the given phraseological units correctly. The learners make use of their Polish knowledge in German production. They produce lexical calques that do not exist in German. The mother tongue influences cultural patterns of thought and perception through a culture-specific segmentation of the extralinguistic reality. Errors of this type are a result of the incomprehensibility and/ or misunderstanding of cultural differences between languages.

Wstęp

Każdy język dysponuje określonym zasobem środków językowych, pozwalających wyrazić i obrazowo określać otaczający nas świat i jego elementy. Należą do nich m.in. związki frazeologiczne. Różnorodność zjawisk, osób, rzeczy opisywanych za pomocą frazeologizmów świadczy o głębokiej potrzebie stosowania ich w codziennej komunikacji. We frazeologizmach każdego narodu zapisane są m.in. jego historia, tradycje, doświadczenia, styl życia, mentalność czy obowiązujące wzorce zachowań. Frazeologizmy, będące częścią języka, są jednocześnie częścią kultury każdego narodu. Znane są od czasów najdawniejszych i w każdym języku

cieszą się wielką popularnością, chociaż wiele z nich przekazuje bardzo przestarzałe nieraz poglądy, wierzenia czy zwyczaje. Część z nich ma już zatartą motywację, a niektóre są powtarzane bez dostatecznego ich zrozumienia.

Frazeologizmy są ciekawym tematem dla językoznawców, dlatego literatura przedmiotu jest bardzo bogata. W tym miejscu należy wspomnieć o licznych badaniach nad frazeologizmami w kontekście konfrontatywnym, np. o pracach z frazeologii polsko-niemieckiej (por. np. J. Czochrański 1977, M. Laskowski 2003, M. Płomińska 2003, J. Szczęk 2007). Ponieważ frazeologizmy i ich poprawne stosowanie są dużym problemem glottodydaktyki, przedmiotem mojego zainteresowania są związki frazeologiczne w relacji język polski – język niemiecki z punktu widzenia błędów językowych, które popełniają osoby uczące się języka niemieckiego jako języka obcego na zaawansowanym etapie nauki. Z uwagi na ograniczone ramy niniejszego artykułu zakres analizowanego materiału ogranicza się do opisu błędów leksykosemantycznych wywołanych negatywnym wpływem języka ojczystego. Błędy w zakresie morfologii i składni ze względu na ich niską frekwencję nie będą wchodziły w zakres naszych zainteresowań.

Złożoność błędów w zakresie frazeologizmów zostanie wyjaśniona w kontekście związku, jaki zachodzi między frazeologizmami a językowym obrazem świata oraz na podstawie opisu właściwości lingwistycznych znaków językowych, determinujących w znacznym stopniu prawdopodobieństwo pojawienia się błędu.

Materiał cytowany oparty jest na zbiorach własnych autorki, gromadzonych od kilku lat (por. I. Bawej 2008). Rozważania zostaną także zilustrowane wybranymi przykładami błędów w zakresie związków frazeologicznych wyekscerpowanych z pisemnych wypowiedzi (wypracowań wolnych) studentów Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy (I, II i III rok Lingwistyki Stosowanej (język niemiecki z językiem rosyjskim) studiów pierwszego stopnia 2009/2010, 2010/2011, 2011/2012) powstałych w ramach przedmiotu PNJN – praktyczna nauka języka niemieckiego: pisanie z ortografią.

1. Frazeologizmy a językowy obraz świata

Punktem wyjścia niniejszych rozważań jest stwierdzenie, że językowy obraz świata jest „strukturą pojęciową, charakterystyczną dla każdego języka, za pomocą której ludzie mówiący tym językiem ujmują (klasyfikują, interpretują) świat” (R. Grzegorzczakowa 1990: 48). Ze znaków językowych tworzone są w różnych kulturach odmienne obrazy świata, odpowiedzialne za funkcjonowanie danego społeczeństwa i jego kultury (por. J. Anusiewicz, A. Dąbrowska, M. Fleicher 2000: 12).

Już w XVIII wieku Wilhelm von Humboldt stwierdził, że istotne cechy każdego języka związane są ze specyfiką kultury i duchowymi właściwościami danego społeczeństwa. Język jest niejako zewnętrznym przejawem psychiki danej społeczności językowej, zewnętrznym obrazem świata odbieranym przez dany naród. Każdy naród tworzy inny obraz rzeczywistości, co znajduje swój wyraz w odmiennym opisie tego świata przez poszczególne kultury i języki (por. W. von Humboldt 1968, t. 4: 432). Różnorodność języków nie jest tylko różnorodnością dźwięków i znaków, lecz różnorodnością sposobów przedstawiania rzeczywistości (por. W. von Humboldt 1968, t. 4: 27). Wilhelm von Humboldt uważał, że w każdym języku zawarty jest jemu właściwy ogląd świata – „(...) so liegt in jeder Sprache eine eigenthümliche Weltansicht” (W. von Humboldt 1968, t. 7: 60).

Językowy obraz świata jest podsumowaniem i zestawieniem codziennych doświadczeń, przejętych i zaakceptowanych przez daną wspólnotę komunikatywną norm, wartości, sposobów oceniania, wyobrażeń i stosunku do otaczającej ją rzeczywistości materialnej (zewnętrznej) i duchowej (wewnętrznej) (por. J. Anusiewicz, A. Dąbrowska, M. Fleicher 2000: 25). Człowiek, obcując ze światem, zdobywa określone doświadczenie, które zostaje zakodowane w języku. Niejednokrotnie są to doświadczenia mające znaczenie tylko dla danej społeczności kulturowej. Dlatego w każdej grupie językowej istnieją własne reguły nazywania rzeczywistości zdeterminowane społecznymi konwencjami (por. E. Tabakowska 2001: 33).

Język jest nie tylko środkiem komunikacji, ale umożliwia dostęp do otaczającej rzeczywistości i jest środkiem jej poznania. Zawiera on najważniejsze cechy kultury danej społeczności i stanowi zapis przyjętych w danej kulturze sposobów kategoryzacji rzeczywistości. Dostarcza kategorii gramatycznych, semantycznych i pragmatycznych, za pomocą których odbieramy i interpretujemy otaczający nas świat. Język jest niejako formą kultury, w której najpełniej wyraża się ludzkie doświadczenie w obcowaniu z rzeczywistością i ludzkie doświadczanie tej rzeczywistości (J. Anusiewicz 1995 za E. Zawadzka 2004: 185).

Elementy językowego obrazu świata utrwalone są na wszystkich poziomach języka, ale szczególnie ukształtowany przez rzeczywistość pozajęzykową i zdeterminowany kulturowo jest podsystem leksykalno-semantyczny języka. W tym podsystemie dla prawidłowego zrozumienia i stosowania jednostek leksykalnych niezwykle ważna jest znajomość kultury własnej i obcej. Jak wyżej podano, każda grupa językowa posiada własną specyfikę dotyczącą otaczającej rzeczywistości, w której wyrażone są charakterystyczne dla niej wydarzenia historyczne, sposoby myślenia, wartości, zwyczaje, obowiązujące wzorce zachowań, styl życia czy przyjęte konwencje, co widać np. w będących przedmiotem niniejszych rozważań frazeologizmach (por. I. Bawej 2008: 45).

Źródła związków frazeologicznych należy zatem upatrywać w tradycji kulturowej. W nich odzwierciedlają się typowe zachowania ludzkie, np. *siedzieć z założo-*

nymi rękami, leżeć do góry brzuchem, realia odległych epok, np. *stać pod przegierzem, słowo honoru*, metaforyczne opisy różnych sytuacji, np. *dolewać oliwy do ognia, dmuchać na zimne*, obserwacje świata roślin i zwierząt, np. *chytry jak lis, sokole oko*. Do języka ogólnego przechodzą także elementy frazeologii z różnych odmian środowiskowo-zawodowych, np. *poczta pantoflowa, odpaść w przedbiegach* (por. A. Markowski 2002: 1781).

Frazeologizmy stanowią znaczną część języka potocznego. Odnoszą się one do różnych dziedzin naszego codziennego życia. Chociaż znaczna część związków frazeologicznych jest bardzo stara, np. polskie *dać komuś kosza, kruszyć o coś kopię, kwiczeć jak zarzynane prosię*, chętnie się nimi posługujemy, bo są obrazowe, czasami zabawne, bo są w nich zawarte oceny, sądy czy normy postępowania. Stosujemy je, bo służą jako argument w dyskusji, porównanie, wytłumaczenie czy potwierdzenie czegoś, np. krytykując nieszczerą wiarę, powiemy w języku polskim *Jak trwoga, to do Boga*. Jeśli ktoś nie potrafi przewidzieć negatywnych skutków swoich działań, powiemy: *Mądry Polak po szkodzi*. Zachęcając kogoś do wytrwałości w działaniu, mówimy: *Dla chcącego nie ma nic trudnego*. Niektóre frazeologizmy są przejawem ludowej zabawy, np. *hocki-klocki, figle-migle, lelum-polelum*.

Frazeologizmy stanowią nieodłączny element językowego obrazu świata danej społeczności. Poprzez ich pryzmat postrzegamy i opisujemy otaczający nas świat. One umożliwiają nam wyrażanie myśli i opisywanie emocji, niosą istotne treści wierzeniowe czy światopoglądowe. Powtórzmy za S. Skorupką (por. 1989: 5), że frazeologizmy pomagają formułować nam myśli i różnorodnie ujmować je w szatę językową.

Związki frazeologiczne wykazują w niektórych przypadkach podobieństwa językowego obrazu świata, np. w języku polskim stosujemy biblijny zwrot *oko za oko, ząb za ząb*, jego odpowiednik w języku angielskim to *an eye for an eye, a tooth for a tooth*, a w języku niemieckim *Auge um Auge, Zahn um Zahn*. Warto tu dodać, iż Biblia jest niewyczerpanym źródłem frazeologizmów. W tym kontekście należy wspomnieć, że zakresy znaczeniowe tego powiedzenia są takie same w całej kulturze chrześcijańskiej. Istnieje wiele związków frazeologicznych będących internacjonalizmami, mających zasięg międzynarodowy, np. *egipskie ciemności, pięta Achillesa czy stajnia Augiasza*.

Pomiędzy językami mogą jednak wystąpić różnice konotacyjne, uwarunkowane czynnikami historycznymi, gospodarczymi, tradycją, wierzeniami nawet sprzed wielu stuleci, sprawiające, że te same osoby, obiekty, zjawiska, wydarzenia wywołują odmienne asocjacje w różnych językach, albo też cechy uwypuklane w jednym języku, mogą być zupełnie nieznanne w innym. Dlatego też większość związków frazeologicznych nie ma odpowiedników w języku docelowym zbudowanych z analogicznych elementów (por. D. Pindel 2003: 50).

Kształtowanie się każdego języka jest wielowiekowym procesem, dokonującym się w określonych warunkach, obejmującym ludzi tworzących dane środowie-

sko. Te warunki i środowiska są różne, dlatego też nieuniknione jest powstawanie i rozwijanie się różnic, stanowiących o idiomatycznych właściwościach każdego języka. Dla lepszego zobrazowania tego zagadnienia przytoczmy przykłady, które pozwolą lepiej poznać i zrozumieć istotę tego zjawiska.

W sytuacji, gdy pierwsza próba nam się nie uda, mówimy w języku polskim *pierwsze koty za płoty* lub *pierwsze śliwki robaczywki*. Podobnie powiedzą Niemcy *die ersten Pflaumen sind madig* („*pierwsze śliwki są robaczywe*”). Powiedzenie wzięło się stąd, że pierwsze dojrzewające owoce są często pogryzione przez larwy owadów. Ale już polski *podłotek* to dla Niemca *Backfisch* („*pieczona ryba*”). Określenie to wywodzi się od młodej ryby, nadającej się tylko do pieczenia (Duden. Das Herkunftswörterbuch 2001: 64).

Są pewne postaci, wydarzenia, zwyczaje, wierzenia które stały się niejako przysłowiowe. Jeżeli ktoś na przykład stracił dużo pieniędzy, zrobił kiepski interes, mówimy w języku niemieckim: *Er hat viel Geld verloren* lub *Er hat einen finanziellen Schaden erlitten*. Po polsku możemy powiedzieć, że *wyszedł na nim jak Zabłocki na mydle*. Porównanie to nawiązuje do szlachcica Cypriana Zabłockiego, który przeszedł do historii za sprawą niezbyt udanych interesów, które miały mu przynieść łatwy i wielki majątek, a często kończyły się plajtą. Jedną z jego inwestycji miała być produkcja mydła. Po wyprodukowaniu znacznej ilości mydła Zabłocki postanowił spławić je Wisłą do Gdańska, a stamtąd wyeksportować do Europy Zachodniej. Aby nie płacić cła na pruskich punktach celnych, drewniane skrzynie, w których przewożono mydło, były ciągnięte po dnie Wisły. Zabłockiemu udało się uniknąć opłat celnych, ale gdy w Gdańsku skrzynie wydobyto i otworzono, okazało się, że mydło się rozpuściło. Zabłocki stracił w ten sposób sporo pieniędzy i przez wiele lat musiał klepać biedę. Pozostało po nim znane powiedzenie: *wyjść na czymś jak Zabłocki na mydle*.

W języku polskim, gdy ktoś nieetycznie postępuje i robi coś nagannego z punktu widzenia moralności, mówimy, że *ma plamę na honorze*. Niemcy użyją zwrotu *einen Fleck auf der weißen Weste haben*, który odnosi się do białej kamizelki, w 19. wieku ulubionej części stroju, symbolizującej nieposzlakowaną opinię i uczciwość (por. Duden. Redewendungen 2002: 229).

Gdy ktoś komuś wyrządza wielką przykrość, Polacy używają zwrotu: *dopiec komuś do żywego*, a Niemcy *jdm die Hölle heiß machen* („*zrobić komuś gorące piekło*”), nawiązującego do czasów luterańskich, gdy duchowni próbowali ostrzec ludzi przed grzechem, strasząc ich piekielnymi mękami (por. Duden. Redewendungen 2002: 368).

Polskie *być stale w ruchu* to w języku niemieckim *immer auf Trab sein*, gdzie Niemcy nawiązują do słowa *Trab*, czyli kłus – szybki chód konia (por. Duden. Redewendungen 2002: 779).

W języku niemieckim można czekać tak długo, aż ktoś umrze, a ciało szernieje w wyniku rozkładu *warten, bis man schwarz wird* (por. Duden. Redewendungen

2002: 842), w języku polskim mówimy natomiast, że *czekamy na próżno* lub *bez końca*. W języku polskim *trafiamy w sedno*, a w języku niemieckim powiemy *ins Schwarze treffen* – Niemcy mają tu na myśli środek tarczy strzeleckiej, która składa się z okręgów różnego koloru, a jej centralna część jest przeważnie czarna.

Nie można przetłumaczyć dosłownie niemieckiego *etwas auf die leichte Schulter nehmen* jako „wziąć coś na lekkie ramiona”. Poprawnie należy podać *nie traktować czegoś zbyt poważnie*. Nie można przełożyć frazeologizmu *zwei Fliegen mit einer Klappe schlagen* jako „uderzyć dwie muchy jedną klapką”, bo prowadzi to do nieporozumień. Poprawnie należy powiedzieć: *upiec dwie pieczenie przy jednym ogniu*.

Każdy naród reaguje specyficznymi dla siebie asocjacjami na określone sprawy. To że w innej kulturze inaczej kojarzy się dane zjawisko, wynika z tego, że ludzie w różnych kulturach łączą coś innego z tą samą rzeczą, inaczej na nią patrzą, inaczej ją pojmują, oceniają czy odbierają (B. D. Müller 1994: 15).

Dlatego nieznanostwo obcej rzeczywistości pozajęzykowej jest jedną z zasadniczych przyczyn wielu pomyłek językowych, występujących na przykład w wypowiedziach (ustnych i pisemnych) osób uczących się języka obcego, czego dowodem mogą być np. błędy w użyciu związków frazeologicznych języka docelowego. Dodajmy w tym miejscu za M. Laskowskim (por. 2007: 51, 53), że poziom kompetencji frazeologicznej w języku ojczystym ma wielki wpływ na jakość i frekwencję odbioru oraz produkcji frazeologizmów w języku obcym. Frazeologizmy są „nośnikiem” kulturowym, i jako takie nadają się do „przekazywania” kompetencji językowej i wiedzy o kulturze.

2. Uwarunkowania systemowe i właściwości lingwistyczne znaków językowych na przykładzie związków frazeologicznych

Tworzenie każdego rodzaju tekstu w języku obcym, czy to na przykład pisanie dłuższej wypowiedzi na określony temat, czy tłumaczenie (zarówno ustne, jak i pisemne) tekstu z jednego języka na drugi jest rodzajem zachowania językowego, w czasie którego wykonuje się szereg operacji, by móc wyrazić daną myśl. Jedną z takich czynności jest łączenie ze sobą wyrazów zgodnie z przyjętymi w danym języku normami łączliwości syntaktycznej, semantycznej i stylistycznej (por. J. D. Apresjan 1980: 24–25).

Posiadanie takiej umiejętności jest niezbędne, gdyż konwencjonalny związek języka z rzeczywistością realizowany jest semiotycznie przez najprzeróżniejsze połączenia wyrazowe, np. kolokacje czy złożenia. Każdy, kto uczy się języka obcego, musi wziąć pod uwagę możliwość łączenia się słów w określone związki. Odmierna w danym języku percepcja rzeczywistości, wynikająca ze specyfiki na-

rodowej, kulturowej czy językowej, sprawia, że nie zawsze sytuacje użycia znaków językowych są takie same. Dlatego jakość działań językowych osoby stosującej dany zwrot w języku obcym jest zdeterminowana innym sposobem werbalizacji otaczającego nas świata. Dodajmy, że uczący się języka obcego bardzo często dokonują dosłownego tłumaczenia określonych jednostek leksykalnych z języka ojczystego na język obcy.

J. Lyons (por. 1984: 229) słusznie podaje, że naiwny użytkownik jednego języka może niekiedy sądzić, że znaczenia wyrazów są niezależne od języka, którym mówi, a przykład z jednego języka na drugi jest tylko sprawą znalezienia w tym drugim języku wyrazów o tym samym znaczeniu, wyboru właściwych gramatycznych form i ich zestawienia w określonym porządku.

W tym kontekście należy dodać, że mówiąc czy pisząc, nie tylko łączymy pojedyncze wyrazy w jednostki wyższego rzędu, lecz używamy również gotowych już wyrażeń językowych a nawet całych zdań. W każdym języku wyrazy łączą się bowiem ze sobą, tworząc mniej lub bardziej stałe połączenia semantyczne, nazywane związkami frazeologicznymi lub frazeologizmami (por. *Tezaurus terminologii translatorycznej* 1993, H. Schemann 2000).

Poprawne przełożenie określonego elementu leksykalnego na język obcy nie jest prostą umiejętnością. Niech potwierdzeniem tych słów będą przedstawione poniżej najbardziej charakterystyczne okoliczności implikujące błędy interferencyjne wśród frazeologizmów, wynikające z uwarunkowań systemowych i właściwości lingwistycznych przedmiotowych struktur językowych (por. I. Bawej 2008: 93, 116–118).

Według *Słownika frazeologicznego niemiecko-polskiego* frazeologizmy są stałymi związkami wyrazowymi (wyrażeniami, zwrotami, zdaniami), których znaczenie nie jest sumą znaczeń ich składników (por. J. Czochralski, D. Ludwig 1999: 1). Podobną definicję podaje A. Markowski (2002: 1781), który przyjmuje, że „związki frazeologiczne (frazeologizmy) to utarte, tradycyjne połączenia wyrazowe odtwarzane w całości tak samo, jak pojedyncze wyrazy danego języka. Od zwykłych połączeń słownych różnią się przede wszystkim tym, że ich znaczenie nie jest sumą znaczeń elementów składowych”. A. Nowakowska (por. 2005: 19) uważa za jednostkę frazeologiczną stosunkowo stałe, odtwarzalne połączenie wyrazów, charakteryzujące się obrazowością, asumarycznością znaczeniową i ekspresywnością. Takie – dość szerokie – rozumienie frazeologii pozwala wg autorki na włączenie w jej zakres zarówno związków frazeologicznych, jak i ustabilizowanych porównań oraz przysłów. Według W. Fleischera (por. 1997: 171) związki frazeologiczne wykazują m.in. takie cechy, jak idiomatyczność, stabilność, produktywność. Powinny one spełniać także kryterium formalne, tzn. składać się z przynajmniej dwóch słów, np. w języku niemieckim *Pechvogel*, *schwarze Liste*, *das blaue Wunder*, *dumm wie Bohnenstroh*, *von Tau und Tag*, *nicht alle Tassen im Schrank haben*.

Z powyższych definicji wynika, że jedną z najważniejszych właściwości tych połączeń językowych jest wewnętrzna stabilność. Naruszenie wewnętrznej stabilności jest najczęstszą przyczyną błędów językowych popełnianych przez osoby uczące się języka obcego (por. M. Laskowski 2007: 54). Stabilność frazeologizmów polega na tym, że żaden człon nie może być wymieniany, np. *auf den Hund kommen* na **auf die Katze kommen*, usuwany, np. **auf Hund kommen* czy dodawany, np. **auf den großen Hund kommen*. Ale należy zwrócić uwagę, że cecha stabilności jest relatywna, ponieważ przy niektórych frazeologizmach są możliwe pewne wariacje, np. *das / sein Herz auf der Zunge haben* (G. Zenderowska-Korpus 2004: 61).

Związki frazeologiczne charakteryzują się w każdym języku ograniczoną łączliwością, co zakłada pewien wybór elementów łączących dany wyraz z innym. Łączliwość ta dyktowana jest zwyczajem społecznym, a nie właściwościami znaczeniowymi wyrazów wchodzących w ten związek. Na przykład, gdy ktoś się z czegoś bardzo cieszy, Polacy mówią *cieszyć się jak dziecko*. Niemcy powiedzą zaś *sich freuen wie ein Schneekönig* („cieszyć się jak strzyżyk”). Porównanie to bierze się stąd, że według Niemców melodyjny i głośny śpiew tego ptaka jest wyrazem ogromnej radości (Duden. Redewendungen 2002: 241). Stąd nieznanostwo realiów krajów niemieckojęzycznych pociąga za sobą nieznanostwo wielu niemieckich frazeologizmów używanych w życiu codziennym.

Dochodzi do tego jeszcze jeden bardzo ważny fakt. Związki frazeologiczne mają bardzo często znaczenie przenośne, np. w języku polskim *kaczka dziennikarska* nie jest nazwą ptaka, lecz zmyśloną wiadomością przekazaną w mediach. Znaczenia tych struktur językowych, jak już wspomniano, nie da się wyprowadzić ze znaczenia poszczególnych słów, z których się składają (por. G. Dąbrowski 2002: 9; Duden. Redewendungen 2002: 5). Dlatego, na przykład, tłumacząc dosłownie na język polski zwrot *einen Floh im Ohr haben* musielibyśmy powiedzieć **mieć pchłę w uchu*, co byłoby niezrozumiałe. W języku polskim powiemy poprawnie, że *ktos ma nie po kolei w głowie, że zwariował*.

Trudno zrozumieć zwrot *wilk w owczej skórze*, jeżeli próbuje się odtworzyć jego znaczenie dosłowne, tj. z kombinacji znaczeń poszczególnych leksemów. Znaczenie dają wszystkie słowa razem, gdyż tworzą one pewną całość. *Wilk w owczej skórze* to ktoś zły, udający łagodnego, ktoś, kto ukrywa swoje złe zamiary lub swój zły charakter.

Jedną z cech frazeologizmów jest obrazowość, która oznacza, że mają one obok znaczenia bezpośredniego (dosłownego) znaczenie przenośne nie zawsze wynikające z poszczególnych komponentów i nie zawsze pokrywające się lub pokrywające się tylko częściowo z odpowiednim obrazem w innym języku, np. j. niem. *sein Geld zum Fenster werfen*, j.pol. *wyrzucać pieniądze w błoto* – **das Geld in den Schlamm werfen* (por. G. Zenderowska-Korpus 2004: 57). Znaczenie całego zwro-

tu może się zatem nie pokrywać ze znaczeniem reprezentowanym przez wchodzące w jego skład odrębne elementy.

Większości z tych wyrażań nie można dosłownie przetłumaczyć na język obcy z języka ojczystego i odwrotnie, np. *grüne Witwe* nie oznacza *zielonej wdowy lecz *słomianą wdowę*, *tote Hose* nie są *martwymi spodniami, lecz zwrotem na określenie totalnej nudy, a polskie *trzymać język za zębami* to nie **die Zunge hinter den Zähnen halten*, lecz *die Zunge im Zaun halten*.

Trudność w odczytaniu właściwego znaczenia frazeologizmu wynika z faktu, że identyczne zjawiska mogą mieć w różnych językach odmienną oprawę słowną i mogą bazować na innych skojarzeniach i przenośniach. Tę odmienność formy widać np. w polskim *wozić drwa do lasu* i jego niemieckim odpowiedniku *Eulen nach Athen tragen*. Znaczenie obu związków frazeologicznych jest identyczne (tj. robić coś bezsensownego), ale obraz zupełnie odmienny.

Frazeologizmy, które odzwierciedlają kulturę, tradycję, mentalność czy fakty realioznawcze, są w znacznej mierze wyrażeniami motywowanymi jakimś obrazem charakterystycznym dla danego języka. Jeżeli obrazy te są identyczne w języku ojczystym i w języku obcym, wówczas nie sprawiają kłopotu uczącemu się, ani na etapie odbioru, ani na etapie produkcji, np. j. pol. *zachowywać się jak słoń w składzie porcelany* – j. niem. *sich wie ein Elefant im Porzellanladen benehmen*. Dlatego podczas ich dosłownego tłumaczenia uczący się języka niemieckiego nie popełniają raczej błędów, np. *die Katze im Sack kaufen* – *kupić kota w worku*, *Zeit ist Geld* – *czas to pieniądz*.

Trudności pojawiają się, gdy obrazy te są różne. Obrazowość frazeologizmów jest specyficzna dla każdego języka, a jak wcześniej wspomniano, obrazy ojczystojęzyczne nie zawsze pokrywają się z obrazami obcojęzycznymi, co przy dosłownym tłumaczeniu prowadzi do błędnych i niezrozumiałych konstrukcji, np. j. pol. *trafić w dziesiątkę* – **in die Zehn treffen*, poprawnie w j. niem. *ins Schwarze treffen* (przykład za G. Zenderowska-Korpus 2004: 59). W języku polskim bierzemy pod uwagę wartość przypisaną punktowi środkowemu na tarczy, podczas gdy dla Niemców istotna jest jego barwa.

Trudność może sprawić również fakt, że do związków frazeologicznych zalicza się zwroty, które posiadają zarówno znaczenie idiomatyczne, jak i dosłowne, np. niemiecki zwrot *kleine Fische* jako idiom oznacza osoby zajmujące niskie stanowisko, osoby mało ważne, ale dosłownie może oznaczać także ryby małej wielkości. *Weißer Maus* to dosłownie *biała mysz* a przenośnie określenie policjanta z drogówki, które nawiązuje do białych uniformów, jakie często noszą niemieccy policjanci. Z podobną sytuacją mamy do czynienia w języku polskim: policjantów nazywa się często żartobliwie *smurfami* ze względu na niebieski kolor mundurów. Porównanie to pochodzi od małych niebieskich stworzeń z bajki dla dzieci, których twórcą jest Belg Pierre Culliford.

3. Przykłady błędów w użyciu związków frazeologicznych

Błędy językowe są naturalnym elementem procesu uczenia się języka obcego. Dla potrzeb niniejszego artykułu przyjęto za F. Gruczą (por. 1978: 43), że błąd jest wypowiedzią wykazującą odchylenia od wypowiedzi zgodnej z normą językową. Błąd świadczy m.in. o stopniu przyswojenia przez uczącego się języka obcego określonego zakresu wiedzy lub sprawności (por. F. Grucza 1978: 10).

Podstawowych przyczyn błędów w zakresie związków frazeologicznych, jakie popełniają studenci uczący się języka niemieckiego jako języka obcego, należy upatrywać w uwarunkowaniach mentalnych i operacjach mentalnych uczących się. Wszystkie błędy są kalkami językowymi (replikami). Są to błędy będące skutkiem bezpośredniego tłumaczenia frazeologizmów z języka polskiego, np. jeżeli coś wzbudza nasz apetyt, mamy ochotę coś zjeść, mówimy, że *leci nam ślinka z ust*, co jest błędnie tłumaczone na język niemiecki jako **uns läuft der Speichel aus den Lippen* zamiast *uns läuft das Wasser im Mund zusammen*.

Zasadniczy błąd uczących się polega zatem na dosłownym tłumaczeniu frazeologizmów i ich poszczególnych elementów z języka ojczystego (źródłowego) na język obcy. Frazeologizmy przetłumaczone dosłownie brzmią często śmiesznie i mogą budzić naturalne zdziwienie rodzimego użytkownika języka. Kalki są efektem nieznaności innej rzeczywistości pozajęzykowej. Uczący się zapominają lub nie wiedzą, że treść związków frazeologicznych jest nierozzerwalnie związana z pewną obrazową formą słowną, a znaczenie całego zwrotu nie pokrywa się ze znaczeniem reprezentowanym przez wchodzące w jego skład odrębne wyrazy, gdyż korzenie związków frazeologicznych zdeterminowane są np. dniem codziennym, historią, religią czy czynnikami społecznymi danej wspólnoty językowej.

Istnieją dwa zasadnicze podziały związków frazeologicznych: jeden oparty na kryterium strukturalnym, a drugi na kryterium stopnia stabilności połączenia (por. A. Markowski 2002: 1782; por. także np. E. Agricola 1990: 29–31, G. Dąbrowski 2002: 10, M. Laskowski 2003: 90–119, G. Zenderowska-Korpus 2004: 57–65). Dla potrzeb niniejszego artykułu wykorzystano podział tradycyjny S. Skorupki (1989), w którym autor odwołuje się do budowy połączeń frazeologicznych. Dlatego proponuję nieco uproszczony, ale dosyć przejrzysty podział frazeologizmów, w których najczęściej popełniane są błędy przez studentów, na wyrażenia frazeologiczne, zwroty frazeologiczne i porównania frazeologiczne. Do związków frazeologicznych zaliczyłam także przysłowia (por. także W. Fleischer 1997, Duden. Redewendungen 2002). W tym miejscu chciałabym dodać, iż wszystkie przykłady błędów podaję w oryginalnej pisowni.

1. Wyrażenia frazeologiczne

Za wyrażenia frazeologiczne przyjęto związek co najmniej dwóch wyrazów stanowiących całość syntaktyczną i mających charakter nominalny (por. S. Skorupka

1989: 6), tj. związki będące stałymi połączeniami rzeczownika i przymiotnika lub dwóch rzeczowników. Ich cechą charakterystyczną jest to, że nie zawierają czasowników.

Przykłady błędów:

- *śmietanka towarzyska* – **gesellschaftliche Sahne* zamiast *die Creme der Gesellschaft*,
- *niebieski ptak* – **blauer Vogel* zamiast *Schmarotzer*,
- *kamienny sen* – **steiniger Schlaf* zamiast *fester/tiefer/bleierner Schlaf*,
- *lekkoduch* – **leichtgeistiger Mensch* zamiast *Leichtfuß*,
- *nocny Marek* – **nächtlicher Marek* zamiast *Nachteule*,
- *szewski poniedziałek* – **Schusters Montag* zamiast *blauer Montag*,
- *słomiany zapal* – **Stroheifer* zamiast *blinder Eifer*,
- *końskie zdrowie* – **die Gesundheit des Pferdes* zamiast *eiserne/robuste Gesundheit*,
- *bohater dnia* – **Held des Tages* zamiast *der Mann des Tages*.

2. Zwroty frazeologiczne

Do tej grupy błędów zaliczono niewłaściwe połączenia wyrazów powiązanych składnikowo, w których człon podstawowy ma charakter werbalny, a ośrodkiem zwrotu jest czasownik (por. S. Skorupka 1989: 6).

Przykłady błędów:

- *to jest psu na budę* – **das ist dem Hunde für eine Bude* zamiast *das ist umsonst*,
- *klamka zapadła* – **die Klinke fiel* zamiast *es gibt kein Zurück mehr*,
- *mam cię na oku* – **ich habe dich auf dem Auge* zamiast *ich habe dich auf dem Kieker*,
- *obiecujesz mi gwiazdkę z nieba* – **du versprichst mir ein Sternchen vom Himmel* zamiast *du versprichst mir das Blaue von Himmel*,
- *zgrzyta zębami* – **er kreischt mit den Zähnen* zamiast *er knirscht mit den Zähnen*.
- *wierci mi ciągle dziurę w brzuchu* – **sie bohrt mir ständig das Loch im Bauch* zamiast *sie belästigt mich ständig*,
- *nie mam kaski* – **ich habe keine Kasse* zamiast *ich bin knapp bei Kasse*,
- *pokrzyżował mi plany* – **er kreuzigte mir die Pläne* zamiast *er hat mir einen Strich durch die Rechnung gemacht / er hat meine Pläne durchkreuzt*.

3. Porównania frazeologiczne

Porównania mają postać stereotypową, całość związku nie wykazuje jednakże odrębności semantycznej i nie odbiega od sumy znaczeń podstawowych składników. Zwroty tego typu cechuje to, że część porównawcza związku podkreśla w sposób obrazowy intensywność jakiejś cechy lub czynności zawartej w członie

podstawowym (por. S. Skorupka 1989: 7). Dodajmy, że porównania frazeologiczne związane są zawsze z jakąś symboliką, najczęściej dotyczącą nazw zwierząt, roślin czy przedmiotów codziennego użytku.

Przykłady błędów:

- *czarny jak smoła* – **schwarz wie Teer* zamiast *pechschwarz*,
- *bałagan jak groch z kapustą* – **Unordnung wie Erbse mit dem Kohl* zamiast *wie Kraut und Rüben*,
- *śpi jak susel* – **er schläft wie ein Ziesel* zamiast *er schläft wie ein Murmeltier/Dachs/Stein*,
- *upartny jak osioł* – **stur wie ein Esel* zamiast *stur wie ein Panzer*,
- *jest podobna kubek w kubek* – **sie ist Becher für Becher* zamiast *sie gleicht jdm aufs Haar*,
- *pracowałam jak wół* – **ich arbeitete wie ein Ochse* zamiast *ich arbeitete wie ein Pferd*,
- *jak pączek w maśle* – **wie Pfannkuchen im Butter* zamiast *wie Milch und Blut*,
- *gada jak nakręcona* – **sie redet wie gedreht* zamiast *sie redet wie ein Buch/ein Wasserfall*,
- *wierny jak pies* – **treu wie ein Hund* zamiast *treu wie Gold*.

4. Przysłowia

Przysłowia są w każdym języku zdeterminowane kulturowo. Niestety niezajomość niemieckiej kultury prowadzi często do błędów w ich przekładzie. Na przykład *Murzyn zrobił swoje, Murzyn może odejść*, studenci tłumaczą błędnie jako **Der Neger hat seine Sache gemacht, der Neger kann gehen*. Znając obcą kulturę, tu kulturę niemiecką, wiedzieliby, że poprawnie należy podać *Der Mohr hat seine Arbeit getan, der Mohr kann gehen*. Jest to bowiem cytat z dramatu Schillera „Die Verschwörung des Fiesko zu Genua” (Duden. Zitate und Aussprüche 2002: 385). Używa się go w codziennym języku niemieckim w zmienionej formie jako *Der Mohr hat seine Schuldigkeit getan*.

Każde z przysłów ma jakąś wartość, pokazuje pewną myśl, ale tylko jako całość. Pojedyncze wyrazy tłumaczone z języka ojczystego na język obcy i odwrotnie nie zawsze tworzą zrozumiały sens.

Przykłady błędów:

- *Co z oczu, to z serca* – **Was aus den Augen, das aus dem Herzen* Poprawnie: *Aus den Augen, aus dem Sinn*;
- *Gdzie dwóch się bije, tam trzeci korzysta.* – **Wo sich zwei streiten, gewinnt der Dritte*. Poprawnie: *Wenn zwei sich streiten, freut sich der Dritte*;
- *Krowa, która ryczy, mało mleka daje.* – **Die Kuh, die viel muht, gibt wenig Milch*. Poprawnie: *Hunde, die bellen, beißen nicht*;
- *Wszędzie dobrze, ale w domu najlepiej* – **Überall ist es gut, aber zu Hause ist es am besten*. Poprawnie: *Daheim ist daheim*;

- *Niedaleko pada jabło od jabłoni.* – **Der Apfel fällt nicht weit vom Apfelbaum.* Poprawnie: *Der Apfel fällt nicht weit vom Stamm;*
- *Iść z postępem.* – **Mit dem Fortschritt gehen.* Poprawnie: *Mit der Zeit gehen;*
- *Człowiek uczy się do końca życia.* – **Der Mensch lernt bis zum Ende des Lebens.* Poprawnie: *Man wird so alt wie eine Kuh und lernt immer noch dazu.*

4. Wnioski

Podsumowując, należy stwierdzić, iż błędy w zakresie niepoprawnego stosowania związków frazeologicznych są rezultatem:

- naruszenia struktury związku frazeologicznego;
- nieprzestrzegania łączliwości poszczególnych członów frazeologizmu, tj. sytuacji, w której uczący się na miejsce jednego ze składników wstawia inny, traktując go jako synonim;
- zastępowania pewnych elementów frazeologizmu elementami występującymi w języku ojczystym (kalkowania);
- stosowania niewłaściwego słowa w danym kontekście;
- tworzenia nowych związków (tłumaczenia) przez analogię do znanego uczącemu się frazeologizmu w jego języku ojczystym;
- różnic semantycznych między elementami języka ojczystego i języka obcego w odmiennym w każdym z języków sposobie postrzegania obiektywnej rzeczywistości i nazywania występujących w niej zjawisk, osób czy rzeczy;
- niedostatecznej znajomości tła kulturowego danego kraju czy krajów utrwalonego w strukturze podsystemu leksykalnego i jego elementów, tj. braku odpowiedniej wiedzy o kulturze społeczeństwa języka docelowego.

Zatem prawdopodobieństwo błędów w stosowaniu związków frazeologicznych jest związane z cechami samych frazeologizmów, jak i poziomem kompetencji językowej i kulturowej uczących się języka obcego.

Każdy użytkownik języka posiada określony obraz świata, który formułuje jego język. Obraz ten tworzą doświadczenia mające znaczenie tylko dla danej społeczności kulturowej. Dlatego w każdej grupie językowej istnieją własne reguły nazywania rzeczywistości zdeterminowane obowiązującymi konwencjami, o czym świadczą stosowane przez nią związki frazeologiczne.

Języki posiadają niezliczoną liczbę związków frazeologicznych, które tworzą znaczną część języka potocznego. Pojawiają się one w wielu tekstach codziennych. Kto chce dobrze znać język, tj. posiadać wysoki poziom kompetencji językowej i komunikacyjnej, powinien zapoznać się z tymi strukturami językowymi. Znajomość frazeologizmów w procesie rozumienia i posługiwania się językiem obcym ma szczególne znaczenie w licznych sytuacjach komunikacyjnych codziennego życia, bo ich niewłaściwa interpretacja, niewłaściwe użycie w określonym kontekście lub niepoprawne tłumaczenie prowadzą do pomyłek językowych i nieporozumień.

BIBLIOGRAFIA

- AGRICOLA, E. (1990), *Wörter und Wendungen. Wörterbuch zum deutschen Sprachgebrauch*. Leipzig.
- ANUSIEWICZ, J./ A. DĄBROWSKA/ M. FLEICHER (2000), *Językowy obraz świata i kultura. Projekt koncepcji badawczej*, (w:) A. Dąbrowska, J. Anusiewicz (red.), *Język a Kultura*, tom 3. Wrocław. 11–44.
- APRESJAN, J. D. (1980), *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki językowe*. Wrocław.
- BAWEJ, I. (2008), *Błąd leksykalny jako skutek procesów interferencyjnych. Poradnik metodyczny dla dydaktyków języka niemieckiego*. Bydgoszcz.
- CZOCHRALSKI, J. (1977), *Konfrontatives zur deutschen und polnischen Idiomatik*, (w:) H. Engel (red.), *Deutsche Sprache im Kontrast*. Tübingen. 165–197.
- CZOCHRALSKI J./ D. LUDWIG (1999), *Słownik frazeologiczny niemiecko-polski*. Warszawa.
- DĄBROWSKI, G. (2002), *Rola frazeologizmów w nauczaniu języków obcych*, (w:) *Języki Obce w Szkole* 3. 9–11.
- DUDEN. *Das Herkunftswörterbuch* (2001), Mannheim.
- DUDEN. *Redewendungen* (2002), Mannheim.
- DUDEN. *Zitate und Aussprüche* (2002), Mannheim.
- FLEISCHER, W. (1997), *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. 2. Durchgesehene und ergänzte Auflage. Tübingen.
- GRUCZA, F. (1978), *Z problematyki błędów obcojęzycznych*. Warszawa.
- GRZEGORCZYKOWA, R. (1990), *Pojęcie językowego obrazu świata*, (w:) J. Bartmiński (red.), *Językowy obraz świata*. Lublin. 41–49.
- HUMBOLDT, W. v. (1968), *Gesammelte Schriften*. Hrsg. von Albert Leitzmann. Bd. 1–17. Berlin.
- LASKOWSKI, M. (2003), *Semantische und pragmatische Aspekte der deutschen und polnischen Phraseologie*. Zielona Góra.
- LASKOWSKI, M. (2007), *Istota, cele i zadania frazeodydaktyki*, (w:) *Przegląd Glottodydaktyczny* 23. 49–65.
- LYONS, J. (1984), *Semantyka*. Warszawa.
- MARKOWSKI, A. (2002), *Nowy słownik poprawnej polszczyzny*. Warszawa.
- MÜLLER, B. D. (1994), *Wortschatzarbeit- und Bedeutungsvermittlung*. Fernstudieneinheit 8. Berlin, München.
- NOWAKOWSKA, A. (2005), *Świat roślin w polskiej frazeologii*. Wrocław.
- PINDEL, D. (2003), *Niesubtelne różnice – kolokacje jako źródło błędów w tłumaczeniach*, (w:) K. Hejwowski (red.), *Teoria i dydaktyka przekładu*. Olecko. 49–60.
- PŁOMIŃSKA, M. (2003), *Farben und Sprache. Deutsche und polnische Farbbezeichnungen aus kontrastiver Sicht*. Frankfurt/M. u. a.
- SCHEMANN, H. (2000), *Idiomatik und Antropologie. „Bild“ und „Bedeutung“ in linguistischer, sprachgenetischer und philosophischer Perspektive*. Hildesheim.
- SKORUPKA, S. (1989), *Słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa.
- SZCZEK, J. (2007), *Językowy obraz świata w związkach frazeologicznych z nazwami barw w języku niemieckim i polskim*, (w:) W. Chlebda (red.), *Frazeologia a językowe obrazy świata przełomu wieków*. Opole. 423–432.
- TABAKOWSKA, E. (red.) (2001), *Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa*. Kraków.
- ZAWADZKA, E. (2004), *Nauczyciele języków obcych w dobie przemian*. Kraków.
- ZENDEROWSKA-KORPUS, G. (2004), *Sprachliche Schematismen des Deutschen und ihre Vermittlung im Unterricht DaF*. Frankfurt/M.